

Komentar k pregledu slovenskih prevodov poljske literature v letu 2018

Commentary on the Reception of Slovenian Translations of Polish Literature in 2018

Jana Unuk

 <https://orcid.org/0000-0003-3649-0323>

LJUBLJANA
janaunuk@gmail.com

Data zgłoszenia: 5.12.2019 r. | Data akceptacji: 25.02.2020 r.

ABSTRACT | This article reviews the body of Slovenian translations of Polish literature in 2018, discussing their reception and presentations, including a somewhat belated response to *The Books of Jacob* by recent Polish Nobel prize winner Olga Tokarczuk. Seven book translations from Polish were published in 2018, including two books of poetry, one festival chapbook, two novels, and two picture books for toddlers. It appears that in 2018, the world of translation from Polish to Slovenian witnessed a slight shift in publishers' interests from prose to poetry. It is as yet uncertain whether this change will establish itself as a long-term trend, but so far it is certain that the tendency has continued into 2019. Therefore, this article deals with the translations of Polish poetry of 2018 from a slightly broader perspective, including some editions from the following year.

KEYWORDS | Polish-Slovenian translations in 2018, literary critiques, poetry translations, shift in editors' interests

Leta 2018 je v slovenščini izšlo sedem knjižnih prevodov iz poljščine: romana *Da capo* Jerzyja Franczaka v prevodu Tatjane Jamnik in *Temno, skoraj noč* Joanne Bator v mojem prevodu, dve zbirki poezije, in sicer izbrane pesmi Marzanne Bogumiłe Kielar *Vaje iz neobstoja* ter pesniška zbirka Anne Świrszczyńskiej *Baba sem*, obe v mojem prevodu, festivalski chapbook *Počasneje Bartek* Bartłomieja Majzla v prevodu Klemena Piska, Peter Kuhar pa je prevedel še slikanici Przemysława Wechterowicza, *Objemi me, prosim* in *Kura ali jajce?*, namenjeni starostni skupini, ki jo tradicionalno poimenujemo s cicibani. *Zemljevidov* Aleksandre in Daniela Mizielińskich, prav tako namenjenih najmlajšim bralcem, zaradi skoposti teksta, omejenega na oznake na zemljevidih držav, ni mogoče obravnavati v sklopu prevodne literature, čeprav prevod podpisuje Staša Pavlovič.

Kljub skupnemu številu sedmih knjižnih objav se mi — potem ko odštejem slikanici in festivalsko knjižico mlajšega pesnika Bartłomieja Majzla, slednjo izključno iz razloga, da tako potencialnim bralcem kot avtorici tega besedila ni dostopna — zdi, da gre za upad z ozirom na nekatera prejšnja prevodno zares plodna leta: leta 2017 je izšlo 14 knjižnih prevodov, leta 2016 šest, leta 2015 kar 16, v letih 2014 in 2013 pa osem in sedem. Kljub manjšemu številu obravnavanih prevodov se nagibam k oceni, da ne gre za zmanjšano zanimanje založnikov, ampak — pri majhnem krogu prevajalcev, od katerih skoraj vsi prevajamo iz več kot enega jezika — prej za naključje, ki lahko izvira tudi od tod, da je kateri od prevajalcev v tem letu prevajal kakšno obsežnejše delo ali pa se je posvečal prevodom iz drugega jezika.

Oglejmo si torej recepcijo obeh proznih in obeh pesniških del, najprej romana *Da capo* Jerzyja Franczaka iz leta 2010 v prevodu Sovretove nagrajenke za leto 2019 Tatjane Jamnik. Gre za mlajšega poljskega prozaista (rojeneda 1978), ki je tudi literarni znanstvenik, zaposlen na Jagelonski univerzi. Že v njegovih treh pesniških zbirkah je poljska literarna kritika prepoznala domačo različico pesniškega postmodernizma, v zvezi z njimi so omenjali tudi nadrealizem in drzno imaginacijo. Vse to v enaki meri velja za njegove romane, zakoreninjene v sodobnosti, vendar s fantastičnimi in nadrealnimi primesmi. To je drugi v slovenščino prevedeni roman tega pisatelja; leta 2014 je ista prevajalka že poslovenila *Nečloveško komedio* (2009), ki poleg tega vzpostavlja tudi številne medbesedilne navezave, ob že v naslovu aludiranih Danteju in Balzacu še na druge znane svetovne in poljske pisce, povsem prepoznavno na primer na kulturni roman *Umor tete* Andrzeja Burse. Roman je bil kmalu po izidu deležen štirih recenzij in zapisov. Recenzent *Mladine* Matej Bogataj v njem išče in ceni sodobno tematiko in družbeno kritičnost:

Poljski pisatelj mlajše generacije Jerzy Franczak (letnik 1978) roman *Da capo* o pretežno spodletelem odraščanju začne blizu konca — v vrtljaku podob, ki

jim je izpostavljen pripovedovalec, Kamil, srednjeletni kreativec ali vsaj do nedavnega zaposlen v eni takšnih firm, kjer se delajo, da so kreativni, in to drago prodajajo. Njegov zadnji projekt je recimo reklama reklame, ki naj bi nagovorila naročnike, da bi se zatekli po pomoč pri prodaji ravno k njihovemu podjetju.¹

Prav družbena kritičnost je tudi sicer element, ki ga slovenska literarna kritika v prevodih sodobnih poljskih avtorjev najbolj poudarja. Sama bi v zvezi s tem delom izpostavila hvalevredno potezo založbe Polica Dubova in njene urednice Tatjane Jamnik, da si prizadeva za predstavitev izbranega avtorja z več knjižnimi deli zapored.

Da je potreba po temeljitejšem poznavanju avtorja oziroma njegovi predstavitvi z več deli med slovenskimi bralci in recenzenti zares živa, čeprav se založbe v hlastanju po instantnih uspehih in vedno novih imenih tovrstne kontinuitete prejkone otepajo (če avtorja že uvrstijo v program dvakrat, mora vmes miniti kar spodobno število let), je razvidno iz recepcije drugega v slovenščino prevedenega romana Joanne Bator, leta 2013 z Nike nagrajenega *Temno, skoraj noč*. Skoraj vse recenzije navezujejo na prvi prevedeni roman, ki je v prevodu Staše Pavlovič izšel leta 2017. *Temno, skoraj noč* recenzente navdušuje predvsem z virtuoznim jezikovnim slogom in eklektičnimi žanrskimi komponentami. Že v letu 2018 so ga recenzirali v *Dnevniku*,² na spletni strani mladih kritikov Koridor³ in v *Bukli*, v kateri je recenzent, skrit za kratikama »bv«, ki skrbno išče vzporednice med fiktivno romaneskno realnostjo na eni ter sodobnostjo in njenimi zgodovinskimi koreninami na drugi strani, navdušeno zapisal:

[Joanna Bator] piše tako, da se bralec ne more ustaviti. Ne samo da ga z obvladanjem žanra brez trenutka predaha drži v stalni napetosti, ki meji na tresavico — ob tem ga sooča s trpkim vračanjem nikoli povsem reflektiranih in predelanih temačnih obdobij zgodovine, ki je podobna poglavja pisala vse od Baltika do Jadrana, na prizorišču širjenja fašizma 21. stoletja. Mikrosgodba, makroresnica. Novinarski prijemi, ki se mešajo z magičnim realizmom. Forenzični pristop, ki spominja na najboljše televizijske serije. Osupljiv občutek za podrobnosti in neprizanesljiva psihoanaliza. Časa in prostora. [...] Bolje preprosto ne

1 M. Bogataj, [online]: *Vrnitev v varno materino naročje*. „Mladina“, 18. 5. 2018. Dostopno na: <https://www.mladina.si/185542/jerzy-franczak-da-capo/> [obiskano: 20. 5. 2018].

2 A. Geršak, [online]: *Zlo bo vstopilo brez trkanja*. „Dnevnik“. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042835716> [obiskano: 9. 8. 2018].

3 M. Justin, [online]: *Joanna Bator: Temno, skoraj noč*. „Koridor — križišča umetnosti“, 18. 8. 2018. Dostopno na: <http://koridor-ku.si/recenzije/joanna-bator-temno-skoraj-noc/> [obiskano: 20. 8. 2018].

gre. Absolutno ključno branje za razumevanje nekdanjih, sedanjih in, žal, tudi prihodnjih dogodkov v Srednji in Vzhodni Evropi. Vodnik po, ja, Fritzl ovih kletah.⁴

Več kot leto dni po izidu sta izšli še dve daljši recenziji v vidnejših medijih. Kritičarka mlajše generacije Kaja Blazinšek je v kritiki na Radiu Študent vzpostavila primerjavo z ameriško uspešnico *Ostrina (Sharp Objects)* ameriške pisateljice Gillian Flynn in po njej posneto serijo, torej je skušala najti vzporednice v pop kulturi. Z *Ostrino Temno, skoraj noč* povezuje podobnost sižeja: novinarka, ki raziskuje umore otrok, in prikaz družinske patologije. Recenzentko moti motivna prenasičenost dela, zato omahuje med hvalo in grajo, metodološko pa med interpretativnim povzemanjem in analizo. Kritika je nasploh do knjige pozitivno naravnana, vendar jo na nekem mestu primerja kar s »slabo pripravljeno enolončnico« in nadaljuje:

Poleg vsega ksenofobnega, homofobnega in skrajno desničarskega ozračja, ki ga kreirajo na več mestih karikirane in groteskne figure prebivalcev mesta, Bator na koncu šokira z incestom, pedofilijo in otroško pornografijo. Vendar ne moremo mimo občutka, da pisateljica nekatere pripovedne linije zaključí v tem stilu zgolj zaradi šoka samega. Tako so taka dejanja v literaturi prehitro zbanalizirana, zato postanejo trivialna, zgodbam, ki so se sicer razkošno razprostrle skozi celoto, pa dajejo priokus hitrega zaključka.⁵

Klemen Kordež se na tretjem programu Radia Slovenija — Arsu⁶ zadrži ob pisateljčinem odnosu do nadnaravnega, češ da ni povsem jasno, »*kateri romaneskni dogodki bi se v vsakodnevnem življenju res lahko dogodili, pri katerih pa avtorica sega onkraj hladne resničnosti [...] Bralec ves čas stoji na previsu med verjetnim in neverjetnim, sredi napetosti, ki pa jo Joanna Bator z virtuoznim pisanjem na videz zlahka zdrži.*« Kot je značilno za slovensko percepcijo sodobne poljske literature⁷ pa tudi za vsa kritiška branja tega

4 [bv]: Joanna Bator: *Temno, skoraj noč.* „Bukla“, 143. Dostopno na: <https://www.bukla.si/knjigarna/leposlovje/zgodovinski-roman/temno-skoraj-noc.html> [obiskano: 15. 10. 2019].

5 K. Blazinšek, [online]: *Vse na enem mestu.* Kosilo nekega molja, Radio Študent, 9. 7. 2019. Dostopno na: <https://radiostudent.si/kultura/kosilo-nekega-molja/vse-na-enem-mestu> [obiskano: 15. 10. 2019].

6 K. Kordež: *Joanna Bator: Temno, skoraj noč.* S knjižnega trga, 3. program Ars, Radio Slovenija, 5. 9. 2019, in MMC, 9. 9. 2019. Dostopno na: <https://www.rtvsl.si/kultura/recenzije/joanna-bator-temno-skoraj-noc/499021> [obiskano: 10. 10. 2019].

7 Tako Boštjan Videmšek v recenziji leta 2019 izdanega dela *Noč živih Židov* Igorja Ostachowicza (prev. J. Unuk) novospoznanega avtorja uvrsti kar v nekakšno pisateljsko »generacijo« skupaj z Joanno Bator in Olgo Tokarczuk, skupni imenovalce

romana, ga recenzent ocenjuje skozi prizmo odnosa do politike, celo tiste najaktualnejše:

Boj kot pripovedni lok, ki bralca z vedno novimi razkritji ves čas drži na trnih, pa delo zaznamuje mračna podoba postsovjetske Poljske, kjer kraljujejo šovinizem, nacionalizem in nestrpnost vseh vrst, ne umanjajo pa niti prikazi revščine in iz zgodovine podedovano vraževerje [...] Roman, pri katerem nobena stran ni odveč in pri katerem avtorica spenja vsa pomembnejša obdobja in najrazličnejše obraze poljske zgodovine dvajsetega in enaindvajsetega stoletja v eno, neločljivo celoto, ki pa se je v sedanjosti kot utrujena reka iztekla v Poljsko Jarosława Kaczyńskiego, v kateri so mračne sile preteklosti spet našle plodna tla za svoj razvoj.

Obe nazadnje omenjeni recenziji cenita avtoričin slog, posebej izpostavita tudi večšo poustvaritev internetnega sovražnega govora. Na *Temno, skoraj noč* je tako bilo v letih 2018—2019 kar 7 odzivov, kar je veliko nad povprečjem, uvrstila se je, obakrat poleg *Jakobovih bukev* Olge Tokarczuk, še med deset najboljših knjig leta 2018 po izboru osrednjega časopisa *Dnevnik*⁸ in med deset osebnih favoritov *Dnevnikove* literarne novinarko Ane Geršak,⁹ kar je tem večji uspeh zato, ker ta izbora knjig nista razdelila na kategoriji izvirnih in prevodnih.

Jakobove bukve so izšle sredi leta 2017, zato je njihova dvojna uvrstitev med prvih deset knjig leta 2018 svojevrstna »napaka«. Ana Geršak to odstopanje od pravil igre v zapisu *Ex Libris: Pregled leta 2018* pojasni z brezčasnostjo sporočila knjige, ki jo poimenuje za »osebno absolutno favoritko«, in o njej zapiše: »Tokarczuk popiše formiranje nacionalne zavesti na podlagi verske pripadnosti, preplet ideologije in oblasti, ki pripelje do smrtonosne delitve na ‚naše‘ in ‚tuje‘,

med temi v resnici generacijsko in tudi sicer različnimi ustvarjalci/ustvarjalkami, ki so si lahko »podobni« zgolj z nekega posplošenega, zunanjega gledišča, pa išče prav v političnosti, ki jo v njihovih delih uzira, torej v povsem zunajliterarni sferi: »Značilnost vseh treh naštetih poljskih avtorjev je, da se v izredno občutljivem zgodovinskem trenutku, ki ga pretresajo nevarno glasni odmevi iz 30. let prejšnjega stoletja, izjemno pogumno spopadajo z aktualnimi problemi (ne le) poljske družbe — totalitarnimi vzgibi oblasti, turboklerikalizmom, vseprisotnim nazadnjaštvom, rasizmom, uličnim nasiljem (predvsem desničarskih navijaških skupin), iz dneva v dan bolj izrazitim antisemitizmom, islamofobijo, teorijami zarot, krčenjem medijske svobode, širjenjem sovraštva, spletnimi (kolektivnimi) patologijami ...« Gl. B. Videmšek, [online]: Igor Ostachowicz: *Noč živih Židov*. „Bukla“, 150. Dostopno na: <https://www.bukla.si/knjigarna/leposlovje/leposlovni-roman/noc-zivih-zidov.html> [obiskano: 15. 10. 2019].

8 A. Geršak, [online]: *Top 2018: Literatura, vizualna umetnost, glasba in oder*. „Dnevnik“, 31. 12. 2018. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042855427> [obiskano: 15. 1. 2019].

9 A. Geršak, [online]: *Ex Libris: Pregled leta 2018*. „Razpotja“, 8. 7. 2019. Dostopno na: <http://www.razpotja.si/ex-libris-pregled-leta-2018/> [obiskano: 10. 7. 2019].

pri čemer avtorici ne gre za prazno obsojanje, temveč analizo preživetvenih mehanizmov tako ene kot druge strani.« Zamik v pisanju o *Jakobovih bukvah* sem predvidela že lani, saj si preprosto nisem mogla predstavljati, da bi tako izjemna knjiga ostala neopažena. Pripišemo ga lahko obsežnosti in recepcijski zahtevnosti romana pa tudi določeni eksotičnosti tega segmenta poljske zgodovine in židovskoheretične tematike za slovenskega bralca. Preden preidem k zapisom iz letošnjega leta, naj spomnim, da so v letu 2018 že nastale recenzije za slovenski program tržaškega RAI (Miriam Drev), za 3. program — Ars Radia Slovenija in portal MMC (Ana Geršak) ter zapis o več pisateljičinih delih za *Dnevnik* po podelitvi mednarodnega bookerja (Ana Geršak). Mlada kritičarka Silvija Žnidar prav tako stavi na univerzalnost teksta:¹⁰ »[...] *Tokarczuk se znotraj teksta loti polemiziranja kritičnih, etično vprašljivih točk zgodovine nekega naroda, hkrati pa razgalja procese formiranja in širjenja oblastnih struktur in vere.*« Registrira motivno prisotnost tako antisemitizma kot poljskokatoliškega oportunitizma. Kot večina slovenskih interpretatorjev opaža predvsem socialno-emancipacijsko plat zgodbe frankistične sekte, ki jo je že avtorica sama bolj poudarila, po mojem mnenju zaradi določene zagate, imanentne snovi sami, namreč zaradi dejstva, da je o religiozni podstati frankistične herezije znano malo, kljub ohranjeni *Knjigi Gospodovih besed*, ki pa z dokaj alegoričnimi vsebinami (prilickami, zgodbicami, biografskimi anekdotami in utrinki s potovanj in selitev te nezakoreninjene sekte) morda več zastira, kot razkriva. O *Jakobovih bukvah* kot sodobnem zgodovinskem romanu sem, deloma v želji spodbuditi zanimanje zanje, pisala tudi sama.¹¹ Letošnje veliko zanimanje tako za pisateljico kot za knjigo pa je bilo konstantno, vendar jasno strukturirano v tri »valove«: ob Bookerjevi nagradi za *Begune*, ki so v slovenskem prevodu izšli leta 2010; ob pisateljičinem nastopu na predgododku festivala Mesto knjige v Narodnem gledališču v Novi Gorici 26. 3. 2019 in po razglasitvi Nobelove nagrade. Članki¹² ob gostovanju so pisateljico poimenovali bodisi »bookerjeva«, še pogosteje pa »vileniška nagrajenka«. Tri najpogosteje omenjane knjige so bile *Jakobove bukve*, *Beguni* in *Pelji svoj plug čez kosti mrtvih*. Radijski novinar Goran Dekleva je *Jakobove*

10 S. Žnidar, [online]: *Polifonija, herezija, subverzija: kaotični svet Jakoba Franka*. Spletna stran LUD Literature, 24. 1. 2019. Dostopno na: <http://www.ludliteratura.si/kritika-komentar/polifonija-herzija-subverzija-kaoticni-svet-jakoba-franka/> [obiskano: 25. 1. 2019].

11 J. Unuk, 2018: *Zgodovina, herezija in židovstvo v Jakobovih bukvah Olge Tokarczuk*. V: *Sedemdeset let poučevanja poljskega jezika v Ljubljani: posvečeno Nikolaju Ježu*. Ljubljana, Znanstvena založba FF UL, str. 107—116.

12 Nastalo je 14 prispevkov v najvidnejših slovenskih medijih, od tega kar 5 izčrpnih intervjujev, opravljenih na dan gostovanja, dodatno pa še tri ponovitve starejših radijskih oddaj.

bukve predstavil v posebni oddaji;¹³ v njej ga je zanimalo predvsem, kako je Olga Tokarczuk revitalizirala model zgodovinskega romana, da bi ga prilagodila interesom in senzibilnostim 21. stoletja in, ne nazadnje, v kakšni interakciji je ta, kljub vsemu zgodovinska snov z aktualnim poljskim političnim dogajanjem. Različne predstavitve se seveda še nadaljujejo, od preteklih pa se mi zdi posebej zanimiv nastop literarne znanstvenice Jelke Kernev Štrajn s predavanjem po pred časom objavljenem znanstvenem prispevku *Zoper naravni red sveta*, mdr. o romanih *Pelji svoj plug čez kosti mrtvih* in *Jakobove bukve*, na Tretjih dnevih boja proti speciesizmu 26. 9. 2019 v Mariboru.¹⁴

Kljub recepcijskemu uspehu obeh leta 2018 in enega 2017 izdanega proznega dela bi tako skrčen nabor knjig — iz celega leta 2018 lahko obravnavam štiri knjige za odrasle — morda komentirala manj optimistično, če ne bi zaznala za običajne sezname poljsko-slovenskih prevodov dokaj netipične podrobnosti, da je namreč pol lanskih prevodov za odrasle poezija. Predvidevam torej, da je morda v letu 2018 prišlo do vsaj delnega zvrstnega premika v uredniškem povpraševanju, to predvidevanje pa mi potrjujejo že poznani podatki za leto 2019.

Pri založbi Družina je izšel zelo obširen izbor pesmi izjemne pesnice Marzanne Bogumiše Kielar *Vaje iz neobstoja*. Zunaj izbora ni ostalo več kot kakšnih dvajset pesničnih objavljenih pesmi, kar je omogočila izjemna dodelanost in enakomerna kakovost pesmi od prve zbirke naprej. Zadnjo zbirko, ki je izšla tik pred izidom slovenskega prevoda, *Navigacije*, pa sem vanjo uvrstila sploh v celoti, saj je le malo verjetnosti za kakšno naknadno prevodno objavo pesmi pesnice, ki tudi sama izdaja zbirke v dolgoletnih razmikih. Marzanna Kielar slovenskim bralcem ni neznanka, leta 1995 je gostovala na vileniškem festivalu in osvojila nagrado kristal vilenice. Njene posamične pesmi so že izhajale v prevodu Katarine Šalamun Biedrzycke. Poezija Marzanne Kielar je naravnost odlična v svoji distanciranosti in zagledanosti v ostro severno naravo, s katero se lirski subjekt zliva do te mere, da prestopa meje antropomorfnosti; včasih se povsem utopi v pokrajino in nekakšno brezosebno, drugič ogovarja drugega v šepetanju dvojine. Opisovana pokrajina je severna dežela pesnične mladosti, ostra, mračna, zimska, izpostavljena vetrovom, poplavam, snežnim zametom, prizorišče nenehnih silovitih sprememb, prelivanja barv, spopadanja prvin. Pesmi Marzanne Kielar so v vseh zbirkah kakovostno izenačene, ves čas ostajajo v isti visoki legi, klasično večne in predirljivo lirične hkrati. V skladu s svojo definicijo, da mora biti poezija »kot rezilo, ki odpira v nas, kar je banalnega, da

13 G. Dekleva, [online]: Sobotno branje, 19. 10. 2019. Dostopno na: <https://radioprvi.rtvsllo.si/2019/10/sobotno-branje-171/> [obiskano: 20. 11. 2019].

14 Napoved dogodka dostopna na: <http://zazivali.org/novice/akcije/tretji-dnevi-boja-proti-speciesizmu> [obiskano: 10. 10. 2019].

nam približa kakšno resnico«, pesnica skrbno izbira tudi pesniške motive in jezik. Lirska stanja prikazuje skozi dogajanje v pokrajini, skozi geomorfološke in meteorološke pojave. Pesnica pravi, da z veseljem prebira glaciološke priročnike, pri prevajanju pa sem dobesedno posegala po slovenskem geografskem terminološkem slovarju, ravno zaradi besedišča, ki dosega v kombinaciji z že omenjeno motiviko tudi potujitveni učinek in dejansko opravlja funkcijo takšnega »rezila«. Žal knjiga do sedaj sploh ni bila recenzirana, doživela je samo dve predstavitvi, pogovor med prevajalko in urednikom na lanskem knjižnem sejmu in oddajo po radiu.¹⁵ Kot že večkrat pri poeziji doslej se je tudi pri tej zbirki izkazalo, da poljska poezija zbuja navdušenje v ožjih, poeziji tudi poklicno zavezanih krogih, morda je bilo pri umanjkanju odzivov dodaten dejavnik to, da založba ni v prvi vrsti poznana po izdajah moderne poezije.

Prevajanje ene največjih poljskih pesnic 20. stoletja Anne Świrszczyńskiej v slovenščino ima dolgo predzgodbo. Prvi je dve pesmi prevedel Lojze Krakar v *Poljski liriki dvajsetega stoletja* leta 1963. To sta bili pesmi *Tovorni avto* in *Spo-min*, in morda izbiralci¹⁶ pri izboru niso imeli najbolj srečne roke, saj bi Rozka Štefan, kot je zapisala leta 1964 v recenziji antologije, v njej zlahka pogrešila ravno Świrszczyńsko.¹⁷ Ne vem, ali se je opirala na tedaj zunaj ožjih literarnih krogov razširjeno prepričanje, da gre za avtorico otroške literature, torej na zunajliterarni razlog, ali na branje izbranih pesmi. V Pretnarjevi antologiji *Veter davnih vrtnic* (1993) najdemo dve pesmi iz *Gradila sem barikado* (*Živel je uro dlje* in *Dva krompirja*), tudi Rozka Štefan jo je veliko kasneje (1999), prav tako z dvema pesmima, uvrstila v antologijo poljske ljubezenske lirike *Prošnja za sreč-ne otoke*. Anne Świrszczyńskiej njeni prvi prevajalci v slovenščino, kot kaže, niso prepoznali kot velike pesnice. Sama sem jo prevajala od leta 1998, ker mi je bil blizu njen feministični in socialni naboj, ti prevodi so v dvajsetih letih do izida zbirke *Baba sem* izhajali revijalno in po radiu in so poželi veliko navdušenja med posameznimi, predvsem ženskimi bralkami poezije. Potem ko mi je leta 2017 urednica takrat še načrtovane prevodne pesniške zbirke pri LUD Literatura Tina Kozin ponudila, da lahko predlagam kaj po lastni izbiri, je končno izšla zbirka *Baba sem*. Izdaja je presenetila, ker je doživela skorajda enoglasno navdušenje posameznih bralcev, tudi iz pesniških in uredniških krogov, in recenzentov. To bo najverjetneje ena najbolj branih in največ recenziranih iz poljščine prevedenih pesniških knjig doslej.

15 Pogovor prevajalke z radijsko voditeljico Tino Kozin, 6. 12. 2018, Izšlo je, III. program — Ars, ponovitev 30. 4. 2019 na I. programu: <https://ars.rtvsllo.si/2018/11/izslo-je-174/>.

16 Poleg Krakarja sta navedena še Zygmunt Stoberski in Ryszard Matuszewski.

17 Recenzija je dosegljiva na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-3GTSMUB/F/0fc95d28-c072-42cd-9a82-c669cf1b36de/PDF>.

Anna Świrszczyńska je svoj pred vojno izoblikovani pesniški slog dekonstruirala in uničevala še bolj radikalno kot Tadeusz Różewicz, da je po treh desetletjih zmogla izpisati kroniko varšavske vstaje, že dve leti predtem (1972) pa tudi svojo osrednjo »žensko« in feministično zbirko *Baba sem*. Poglavitni temi tako te zbirke kot večine pesničinega opusa sta ženska usoda in telesna ljubezen, osvetljeni s karseda različnih zornih kotov. Erotična tematika je izražena odkrito in naravnost, z opisi telesne ljubezni in spremljajočih jo duševnih razpoloženj, vedno s stališča ženskega lirskega subjekta. Erotične pesmi so v zbirki razporejene v tri cikle, pripisane trem značajsko različnim ženskim personam z različnimi pogledi na ljubezen in moškega. Zanje je značilno, da ženska, prav zaradi svoje drugačnosti, v ljubezenskem aktu in diskurzu moškega nadvladuje, pogosto občuti lastno večvrednost ali celo hladno distanciranost. Pesnica črpa iz lastnega življenja, tukaj ni več niti sledu o distanci, pesmi so, kot pravi avtorica, iskrene »vse do meja ekshibicionizma«. Tema prvega dela zbirke pa je širok diapazon tipičnih ženskih usod, usoda matere, porodnice, delavke, žene, dekleta, hčere, pogosto s socialno noto. Izstopajo portreti starih, na rob družbe odrinjenih, že »odrabljenih« žensk. Lahko bi rekli, da gre za analizo ženskih vlog in družbenih položajev v patriarhalni družbi, ubesedenih z veliko mero empatije in sočutja. Pesnica se že v naslovu zbirke poistoveti z »babo«, vendar je njena identifikacija pozitivna in »babjosti« vlije nov pomen — moči, samozavesti, tovarištva, čustvenosti, duševnega izobilja. »Babjost« kot fenomen, ki ga Świrszczyńska analizira, zaobjema vse vidike ženskega življenja, ne samo telesnost, ampak tudi emocionalnost. Erotične pesmi Świrszczyńske so bile pogosto označene kot »pogovor ženske z lastnim telesom«, toda relacija med telesom in zavestjo (ali umom, dušo) je v njenih pesmih kompleksna, zapletena in spremenljiva.

Sama sem se bala, da Świrszczyńska v slovenski literarni obtok prihaja z zamudo in da bi bila — s svojim notranje doživljanim, iz lastne izkušnje in okolja rastočim feminizmom — recepcijsko zanimivejša v 90. letih, toda izjemno entuziastični odmevi so mojo domnevo ovrgli. Če bi bila pred dvema dekadama njena poezija večji novum, je morda zdaj obče sprejemljivejša, pet obsežnih recenzij pa je več, kot bi si za poezijo sploh lahko želela. Kritičarka Radia Študent Tjaša Škorjanc¹⁸ poudarja vlogo telesa in telesnosti, danes pogosto privilegirane teme, v izpisih te poezije:

Motivi telesa, ki je platno bolečine; telesnost, ki se v ljubezni zdi posojena drugemu, smrt, ekstaza, nasilje ter mnogoplastnost ljubezenskega doživetja, se skozi

18 T. Škorjanc, [online]: *Babje pesmi*. Kosilo nekega molja, Radio Študent, 6. 2. 2019. Dostopno na: <https://radiostudent.si/kultura/kosilo-nekega-molja/babje-pesmi> [obiskano: 10. 2. 2019].

preko pesmi v *Baba sem* brezbrežno iztečejo kot krč. Pesničine besede dihajo kakor po bolnišnični cevki; motive sreče in melanholije prvoosebno slika s tolikšno jakostjo, da se sila zdi skoraj kakor dušenje.

Po natančni analizi štirih delov zbirke kritičarka zaključí: »S portretiranjem sile, ki vselej oblači in rani njeno pripoved, je Anna Świrszczyńska razgrnila konture ženskega izkustva in svojo avtobiografskost nesebično poklonila dediščini ženskega samozavedanja.« Diana Pungeršič na MMC RTV SLO¹⁹ spominja, da so pesmi nastale v času, ko sta pri nas vrhunce ustvarjanja dosegali tri desetletja mlajši modernistki Saša Vegri in Svetlana Makarovič. Ugotavlja, da pojem »babjost« že v portretih »sester z dna« postopoma izgublja pejorativnost, pravo dinamiko pa zbirki vlijejo tri pesnitve, ki za masko treh person pripovedujejo »intimno življenjsko zgodbo posameznice«, in zaključí:

Vendar pa *Baba sem* Anne Świrszczyńske kot celota tako formalno kot vsebinsko deluje presenetljivo sodobno in sveže. Skozi slogovno poenostavljene verze, okleščene sleherne metaforike, vstopamo v intimo žensk, kjer črno na belem uziramo njihovo živo bistvo. Zbirka tako ni pomembna le zaradi zapolnjevanja lukenj v recepciji poljske poezije, temveč se kaže kot sodobna in relevantna tudi v današnjem trenutku in sploh kot ena tistih stvaritev, ki so obstale na situ zgodovine in žensko optiko uveljavile kot literarno enakovredno in produktivno.

Popolnoma nasproten pogled, češ kaj mi ta poezija še sploh lahko pove, pa zastopa kritika Tanje Petrič v *Dnevniku*:²⁰ »Ves čas sem se ob branju spraševala, kaj imajo te ženske skupnega z mano. So to morda moje prednice ali celo sosede? In kaj je na tej poeziji emancipatornega?« Kritičarkino samospraševanje se nanaša bolj na prvi del zbirke, opise usod »sester z dna«, medtem ko priznava trem personam iz drugega dela zbirke status »pravih subjektov«. Zaključí z mislijo, da je knjiga »unikum v poljski feministični poeziji«, ki jo »s svojo skopo, stvarno neposrednostjo« spominja na sodobno ameriško pesnico Sapphire (psevdonim Ramone Lofton), in da daje ton prvemu letniku nove prevodne zbirke *Mozaiki* založbe LUD Literatura. Pogled Tanje Petrič se mi zdi zanimiv, saj je v nekem smislu izrekel negotovost, ki sem jo občutila pred izidom zbirke, ko sem se bala, da je morda vstop poezije Anne Świrszczyńske v slovenski prevodni korpus zakasníl za desetletje ali dve.

19 D. Pungeršič, [online]: *Anna Świrszczyńska: Baba sem*. S knjižnega trga, Ars, Radio Slovenija, in MMC, 5. 9. 2019. Dostop na: <https://www.rtvlo.si/kultura/beremo/anna-swirszczyńska-baba-sem/498704> [obiskano: 6. 9. 2019].

20 T. Petrič, [online]: *Do zadnje strani: Potapljanje v babjost*. „Dnevnik“, 14. 8. 2019. Dostop na: <https://www.dnevnik.si/1042895156> [obiskano: 17. 10. 2019].

Svojo začetno tezo o povečanem zanimanju za poezijo lahko podkrepim še z nekaj podatki, ki deloma segajo v prejšnja leta, deloma pa že v leto 2019. Že pred leti je za poezijo specializirana založba Hiša poezije v zbirki Poetikonove lire uvedla najprej izdajanje posamičnih pesniških zbirk tujih pesnikov, s čimer je prekinila desetletja trajajočo navado, da za prevode tujih pesnikov zadoščajo izbori, pozneje pa k temu dodala še izdaje zbranih del. Zamisel o tovrstni izdaji enega od poljskih klasikov je žal preložilo dejstvo, da ni dobila slovenske subvencije. Izšlo pa je pet kompletnih pesniških zbirk v treh knjigah: leta 2012 *Od sončnega vzhoda do njegovega zahoda* Czesława Miłosza, 2013 *Rovigo in Epilog viharja* Zbigniewa Herberta in 2015 *Profesorjev nožek in Siva cona* Tadeusza Różewicza. Zamisel o izdajanju pesniških zbranih del se je potem preselila še na Mladinsko knjigo oziroma v njeno prestižno zbirko Nova lirika, v kateri so kot druga Posebna izdaja leta 2019 izšle zbrane pesmi Wisławe Szymborske z redakcijskim naslovom *Radost pisanja*.²¹ To je pesničina četrta izdaja v slovenščini, po izboru *Semenj čudežev*,²² ki sva ga po Nobelovi nagradi Szymborske leta 1997 vsaka iz svojih že prevedenih pesmi sestavili s soprevajalko Rozko Štefan, zbirki *Trenutek* v prevodu Nika Ježa iz leta 2005 in mojem drugem izboru iz leta 2014, ki je ob upoštevanju *Semnja čudežev* z naslovom *Ključ* izšel prav tako v Novi liriki. Največja novost *Radosti pisanja* je, da vsebuje tudi t. i. »neizdano zbirko« v obliki, kot je izšla pod naslovom *Črna popevka* l. 2014 pri krakovskem Znak, in s tem odstira vpogled v pesnično vojno fazo in izkušnjo, ki je tako značilna za njeno generacijo po vojni začenjajočih poljskih pesnikov, da je Czesław Miłosz vojna doživetja kot kriterij vključil v svojo znano definicijo poljske pesniške šole, v kateri povezuje zgodovinsko usodo z individualno izkušnjo. Gre za estetsko zanimivo modernistično zbirko. Poleg tega *Radost pisanja* vključuje tudi več pesmi iz obeh zbirk iz obdobja sorealizma in izbor osemnajstih besedil iz *Dodatnega čtiva*.

V istem letu je v zbirki Nova lirika izšel še tematski izbor iz vseh zbirk Zbigniewa Herberta *Gospod Cogito* v prevodu Nika Ježa, prav tako četrta knjiga tega pesnika pri nas. Pred njim so izšli že izbor pesmi *Beli raj vseh možnosti* po Herbertovem prejemu nagrade vilenica l. 1991 v prevodu N. Ježa in T. Pretnarja, izbor esejev *Barbar v vrtu*, ki sva ga leta 2003 prevedli z Jasmino Šuler Galos, in 2013 že omenjeni zbirki v mojem prevodu. Gospod Cogito se je kot pesnikov alter ego pojavljal v zbirkah od istoimenske iz leta 1974 do zadnje *Epilog viharja*

21 »Zbrane pesmi« tukaj ni povsem točna oznaka, se ji je pa izdaja približala bolj kot katera koli doslej. Še vedno ne vključuje čisto vseh pesmi iz obeh t. i. sorealističnih zbirk.

22 Naslov je dobesedni prevod naslova pesmi *Jarmark cudów*, in ne pomeni, kot sem zasledila v neki poljski prevodni kritiki, »garśc cudów«, tj. »prgišče čudežev«.

iz leta 1998. Izbor vsebuje največ pesmi iz prve zbirke, iz zadnjih pa le po par pesmi, iz *Roviga* celo nobene.

Ocenjujem torej, da nas, če se bo ta trend nadaljeval, v naslednjih letih čaka še veliko pesniških prevodov, čeprav se bojim, da se ne bomo pomaknili dlje od klasike 20. stoletja in da še vedno ne bo priložnosti za sprotne prevode sodobnih ali celo mladih poljskih pesnikov. Za te je nekaj več prostora v revijah, od katerih sta za poezijo specializirani *Poetikon* in festivalska revija *Lirikon*, vedno pa je zanje odprt radio, posebej oddaja Literarni nokturno.

Tako je bila leta 2018 v slovenščini prvič predstavljena v Veliki Britaniji živeča avtorica Wioletta Grzegorzewska: v zborniku 33. vilenice s poglavjem *Golencev*, v radijskem Literarnem portretu pa z odlomki iz romanov *Golenci* in *Študentske sobe*; leta 2019 je v *Literaturi* izšel še izbor njenih pesmi.²³ Od nove proze sta bili po radiu v letu 2018 predstavljeni še Patrycja Pustkowiak z *Nočnimi živalmi* in Zoška Papužanka z *Jaslicami*, v letu 2019 pa Joanna Lech s *Potegavščinami*, Weronika Murek z *Gojenjem južnih rastlin po Mičurinovi metodi*, Justyna Bargielska z *Obsoletkami*, poleg tega pa še predvojna modernistka Debora Vogel z montažami *Cvetijo akacije*. Od poezije naj omenim dva izbora pesmi slovenskim bralcem sicer že znane Julie Fiedorczuk, in sicer po radiu in v spletni reviji *Logos*, kjer so objavili izbor iz z nagrado Wisławe Szymborske nagrajenih *Psalmov*, v letu 2019 pa še tretji izbor v *Literaturi* (vsi trije v prevodu Lare Unuk). Od slovenskim bralcem že znanih avtorjev je v letu 2018 izšel še izbor iz več zbirk Świrszczyńska z naslovom *Bojim se ognja* v spletnem *Logosu*, odlomek iz romana Krzysztofa Varge *Masaker* v *Vpogledu* in pesmi Adama Zagajewskega v prevodu Katarine Šalamun Biedrzycke z naslovom *Silhuete* v *Poetikonu*. V letu 2019 so bile v slovenščino prvič prevedene pesmi nekoč kulturne, danes pa že klasične pesnice Haline Poświatowske, z izborom *Bagdad* v *Poetikonu* 85—86 in z izborom *Vprašanje v praznino* v Literarnem nokturnu na Radiu Slovenija, in dobitnice nagrade W. Szymborske za *Bele stole* iz leta 2013 Krystyne Dąbrowske, prav tako za radio. Janž Snoj je za radio prevedel pesmi prozi Bronke Nowicke.²⁴

Od že prevajanih avtoric in avtorjev je bil leta 2018 po radiu predvajan Literarni večer s poezijo Ewe Sonnenberg, leta 2019 pa Literarni večer z odlomki iz romanov *Purezento* in *Otok solza* Joanne Bator. V novogoriški reviji *Razpotja* je 2019 izšel esej Olge Tokarczuk *Kako si izmisliti heterotopijo*, v *Literaturi* *Posebni zvezek (1977—1979)* Czesława Miłosza, v celjski reviji *Vpogled*

23 W. Grzegorzewska, 2019: *Plesne vaje za napredne*. „Literatura“ 331—332, l. XXXI, str. 166—178. Kadar ne navajam drugače, gre za moje prevode.

24 Leta 2019 je pri založbi Logos izšla celotna z Nike nagrajena zbirka Bronke Nowicke *Nahriniti kamen* v prevodu istega prevajalca.

pa odlomek iz romana Mariusza Sieniewicza *Trnuljčičina spoved*. Lara Unuk je na portalu DSP Vrabc anarhist objavila odlomek iz romana *Male lisice* Justyne Bargielske.

S tem dveletnim pregledom neknjižne prevodne bere, kolikor mi je seveda znana, lahko da se je kaj izmaknilo moji pozornosti, želim ponazoriti, da je prevodno dogajanje v teh medijih pogosto bolj živahno in navdihujoče kot v knjižni produkciji. Slovenske založbe se po eni strani praviloma raje odločajo za bolj preverjene, celo »klasične« avtorje, kar posebej velja za poezijo. Pri tem prihaja do določenega zamika, do tega, da prevajamo že zaključeno ustvarjalnost in dokončne opuse, verjetno zato, ker poljska poezija sproti ni bila prevajana v tolikšni meri, kot bi ustrezalo njenemu pomenu in — tudi mednarodnemu — slovesu. Sama bi želela, da to ne bi zapiralo možnosti za prevajanje poezije sodobnih, tudi mlajših avtorjev.

Netografia

- Blazinšek K., [online]: *Vse na enem mestu*. Kosilo nekega molja, Radio Študent, 9. 7. 2019. Dostopno na: <https://radiostudent.si/kultura/kosilo-nekega-molja/vse-na-enem-mestu> [obiskano: 15. 10. 2019].
- Bogataj M., [online]: *Vrnitev v varno materino naročje*. „Mladina“, 18. 5. 2018. Dostopno na: <https://www.mladina.si/185542/jerzy-franczak-da-capo/> [obiskano: 20. 5. 2018].
- [bv]: *Joanna Bator: Temno, skoraj noč*. „Bukla“, 143. Dostopno na: <https://www.bukla.si/knjigarna/leposlovje/zgodovinski-roman/temno-skoraj-noc.html> [obiskano: 15. 10. 2019].
- Geršak A., [online]: *Ex Libris: Pregled leta 2018*. „Razpotja“, 8. 7. 2019. Dostopno na: <http://www.razpotja.si/ex-libris-pregled-leta-2018/> [obiskano: 10. 7. 2019].
- Geršak A., [online]: *Top 2018: Literatura, vizualna umetnost, glasba in oder*. „Dnevnik“, 31. 12. 2018. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042855427> [obiskano: 15. 1. 2019].
- Geršak A., [online]: *Zlo bo vstopilo brez trkanja*. „Dnevnik“. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042835716> [obiskano: 9. 8. 2018].
- Grzegorzewska W., 2019: *Plesne vaje za napredne*. „Literatura“ 331—332, l. XXXI, str. 166—178.
- Justin M., [online]: *Joanna Bator: Temno, skoraj noč*. „Koridor — križišča umetnosti“, 18. 8. 2018. Dostopno na: <http://koridor-ku.si/recenzije/joanna-bator-temno-skoraj-noc/> [obiskano: 20. 8. 2018].

- Kordež K., [online]: *Joanna Bator: Temno, skoraj noč*. S knjižnega trga, 3. program Ars, Radio Slovenija, 5. 9. 2019, in MMC, 9. 9. 2019. Dostopno na: <https://www.rtv slo.si/kultura/recenzije/joanna-bator-temno-skoraj-noc/499021> [obiskano: 10. 10. 2019].
- Petrič T., [online]: *Do zadnje strani: Potapljanje v babjost*. „Dnevnik“, 14. 8. 2019. Dostop na: <https://www.dnevnik.si/1042895156> [obiskano: 17. 10. 2019].
- Pungeršič D., [online]: *Anna Świrszczyńska: Baba sem*. S knjižnega trga, Ars, Radio Slovenija, in MMC, 5. 9. 2019. Dostop na: <https://www.rtv slo.si/kultura/beremo/anna-swirszczynska-baba-sem/498704> [obiskano: 6. 9. 2019].
- Škorjanc T., [online]: *Babje pesmi*. Kosilo nekega molja, Radio Študent, 6. 2. 2019. Dostopno na: <https://radiostudent.si/kultura/kosilo-nekega-molja/babje-pesmi> [obiskano: 10. 2. 2019].
- Unuk J., 2018: *Zgodovina, herezija in židovstvo v Jakobovih bukvah Olge Tokarczuk*. V: *Sedemdeset let poučevanja poljskega jezika v Ljubljani: posvečeno Nikolaju Ježu*. Ljubljana, Znanstvena založba FF UL, str. 107–116.
- Videmšek B., [online]: *Igor Ostachowicz: Noč živih Židov*. „Bukla“, 150. Dostopno na: <https://www.bukla.si/knjigarna/leposlovje/leposlovni-roman/noc-zivih-zidov.html> [obiskano: 15. 10. 2019].
- Žnidar S., [online]: *Polifonija, herezija, subverzija: kaotični svet Jakoba Franka*. Spletna stran LUD Literature, 24. 1. 2019. Dostopno na: <http://www.ludliteratura.si/kritika-komentar/polifonija-herezija-subverzija-kaoticni-svet-jakoba-franka/> [obiskano: 25. 1. 2019].

Jana Unuk

Komentarz do słoweńskich przekładów literatury polskiej z 2018 roku

STRESZCZENIE | W artykule dokonano przeglądu słoweńskich przekładów literatury polskiej wydanych w 2018 roku. W tym czasie ukazało się siedem tytułów: dwie powieści, dwa tomiki poetyckie, broszura festiwalowa oraz dwie ilustrowane książki dla młodszych czytelników. Mimo wciąż niewielkich możliwości publikacji recenzji literatury tłumaczonej przełożone w 2018 roku tytuły wzbudziły wyjątkowe zainteresowanie krytyków literackich i recenzentów, które utrzymywało się również w 2019 roku. Jeśli chodzi o wydany w 2017 roku przekład powieści historycznej Olgi Tokarczuk *Księgi Jakubowe*, można mówić o nieco spóźnionej reakcji czytelników, gdyż w dużej mierze datuje się ją na 2019 rok. Słoweńscy krytycy literaccy niejednokrotnie poszukują w przekładach współczesnych polskich prozaików sygnałów aktualnych wydarzeń społecznych, a nawet politycznych. Niemniej w ostatnim czasie, zwłaszcza po 2018 roku, z zaskoczeniem obserwuje się większe zainteresowanie wydawców poezją. Prócz wyborów wierszy ukazują się także osobne tomiki poetyckie, a nawet dzieła zebrane. Trudno jednak przewidzieć, czy ten trend się utrzyma w przyszłości. Literaturą współczesną i najnowszą, w tym i poezją,

zainteresowane są słoweńskie czasopisma literackie (tradycyjne i internetowe), a przede wszystkim literackie audycje radiowe.

SŁOWA KLUCZOWE | polsko-słoweńskie przekłady z 2018 roku, przekłady poezji, krytyka literacka

Jana Unuk

Commentary on the Reception of Slovenian Translations of Polish Literature in 2018

ABSTRACT | This article reviews the body of Slovenian translations of Polish literature in 2018, discussing their reception and presentations, including a somewhat belated response to *The Books of Jacob* by recent Polish Nobel prize winner Olga Tokarczuk. Seven book translations from Polish were published in 2018, including two books of poetry, one festival chapbook, two novels, and two picture books for toddlers. It appears that in 2018, the world of translation from Polish to Slovenian witnessed a slight shift in publishers' interests from prose to poetry. It is as yet uncertain whether this change will establish itself as a long-term trend, but so far it is certain that the tendency has continued into 2019. Therefore, this article deals with the translations of Polish poetry of 2018 from a slightly broader perspective, including some editions from the following year.

KEYWORDS | Polish-Slovenian translations in 2018, literary critiques, poetry translations, shift in editors' interests

JANA UNUK | tłumaczka, redaktorka, autorka licznych posłowii i innych tekstów o literaturze polskiej. Zajmuje się polską poezją XX i XXI wieku, współczesną polską prozą i twórczością Virginii Woolf. Przetłumaczyła 68 książek dla dorosłych i 47 dla dzieci, w tym 5 antologii baśni ludowych. Z literatury polskiej przełożyła m.in.: poezję C. Miłosza, W. Szymborskiej, T. Różewicza, A. Świrszczyńskiej, A. Wata, Z. Herberta, M.B. Kielar, E. Sonnenberg, K. Dąbrowskiej, a także prozę B. Schulza, O. Tokarczuk, M. Tulli, J. Bator, P. Huellego, S. Chwina, A. Stasiuka, I. Karpowicza, J. Dehnela, M. Łozińskiego, H. Krall, I. Fink, M. Szczygła, G. Herlinga-Grudzińskiego i dramat P. Demirskiego; z języka angielskiego przetłumaczyła powieści i opowiadania V. Woolf i I.B. Singera; z bośniackiego — twórczość D. Karahasana; z serbskiego — F. Davida i V. Stevanovicia. W 2006 roku została uhonorowana Nagrodą im. Antona Sovrè przynawaną w Słowenii dla najlepszych tłumaczy.